

Notkowska, Ewa

"Obszczestwienno-politiczeskaja dejatielnost ssylnych Poliakow w dorewolucjonnom Kazachstanie", Gapot S. Sapargaliew, Władimir S. Djakow, Ałma-Ata 1971 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 64/1, 203-205

1973

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Gapot S. Sapargaliew, Władimir S. Djakow, *Obszczestwiennno-politiceszkaja dejatielnost ssylnych Poliakov w dorewolucjonnom Kazachstanie*, Akademija Nauk Kazachskoj SSR, Izdatielstwo „Nauka”, Alma-Ata 1971, s. 250, 2 nlb., ilustr.

Historia Polski XIX wieku byłaby niepełna bez uwzględnienia w niej losów Polaków zesłanych przez władze carskie w głąb Rosji za działalność polityczną, głównie za walkę o niepodległość. Historia zesłaństwa polskiego jest nierozzerwalnie związana z poszczególnymi etapami walki narodowowyzwoleńczej, poczynając od konfederacji barskiej, a kończąc na działalności partii robotniczych w zaborze rosyjskim.

Z drugiej zaś strony niepełna i niezrozumiała byłaby historia tych ziem bez uwzględnienia w niej działalności i wkładu w gospodarkę i kulturę tych Polaków, których los rzucił na Syberię czy do Kazachstanu. (Dzisiejszy Kazachstan obejmuje także część terytoriów zaliczanych za czasów caratu do Syberii Zachodniej).

Wacław Sieroszewski pisał w przedmowie do wydanej w 1916 r. pracy zbiorowej „Sybir. Obrazy i wspomnienia”: „Niewątpliwie życie każdego z energiczniejszych synów Polski pomiędzy 1794 a 1863 rokiem obracało się pomiędzy krajem rodzinnym a tą daleką katogą, a przynajmniej miał on ją nieustannie w pamięci i w oczach, słyszał o niej w opowiadaniach wieczornych i w kółku rodzinnym, lękał się jej na jawie, śnił o jej grozie w nocy”. Syberia i życie Polaków na zesłaniu obrosły legendą i taką jej wizję przekazała nam obfita literatura pamiętnikarska.

Pomimo rozległości tematu i dość bogatej literatury wspomnieniowej, opracowań polskich i rosyjskich na omawiany temat jest niewiele. Podobnie nieznaną są jeszcze w całości materiały archiwalne znajdujące się w archiwach radzieckich. Opracowanie i wykorzystanie tych materiałów pozwoliłoby niewątpliwie na oświetlenie tego tak ważnego aspektu życia społeczeństwa polskiego.

Włodzimierz Djakow, profesor Akademii Nauk ZSRR, znany z licznych opracowań na temat współpracy polskich i rosyjskich rewolucjonistów, współautor polsko-radzieckiego wydawnictwa źródeł do dziejów powstania styczniowego, oraz Gapot S. Sapargaliew, pracownik naukowy uniwersytetu w Alma-Acie, stawiają sobie za cel zainicjowanie badań nad życiem Polaków w kraju orenburskim i zachodniej części Syberii; jak sami podkreślają we wstępie, książka ich nie pretenduje do miana całościowego opracowania dziejów zesłaństwa polskiego. Autorzy wykorzystali przede wszystkim prasę oraz materiały znajdujące się w archiwach Moskwy, Leningradu, Warszawy, Krakowa, Wilna, Alma-Aty, Taszkientu, Kijowa, Orenburga i Omska.

Ponieważ zgodnie z założeniami autorów monografia ich winna inicjować badania nad wkładem Polaków w dzieje gospodarcze i kulturalne Kazachstanu, pożyteczne byłoby zaopatrzenie jej w szczegółową informację o wykorzystanych materiałach archiwalnych, a przynajmniej podanie nazw wykorzystanych zespołów. Brak takiej informacji rzutuje na ocenę warsztatowej strony pracy; podobnie odczuwa się w książce brak wykazu przerobionych materiałów prasowych.

Książka składa się z czterech rozdziałów i zakończenia; zawiera także indeks nazwisk.

Rozdział I — „Kazachstan jako miejsce zesłanych rewolucjonistów” daje opis ogólnych warunków, w jakich odbywali drogę na zesłanie skazani Polacy oraz wyszczególnienie aktów prawnych regulujących warunki zesłania i pobyt w miejscu docelowym. I tutaj czytelnik napotyka na pewną trudność: autorzy nie dość jasno precyzują pojęcie „Kazachstanu”. Zwłaszcza w odniesieniu do końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., kiedy trwała jeszcze walka caratu o przyłączenie stepów kazachskich do Rosji, przydałaby się polskiemu czytelnikowi informacja

o administracyjnej przynależności tych ziem. W odniesieniu do drugiej połowy XIX w. dowiadujemy się, że Kazachstan administracyjnie należał do Syberii Zachodniej. Książka zaopatrzona jest w mapę mało czytelną pod względem graficznym.

Obok opisu warunków życia codziennego różnych kategorii więźniów politycznych, autorzy informują o liczbie Polaków, którzy przeszli przez zesłanie, nie zaopatrząc jednak tych danych w krytyczny komentarz. I tak na przykład liczba zesłanych Polaków po powstaniu styczniowym wynosiła według autorów (którzy powołują się na artykuł „Russkoj Stariny” z 1883 r.) 40 tys. (s. 11). W innym miejscu (s. 170) powołując się na badania Maksimowa, autorzy oceniają liczbę Polaków w Syberii Zachodniej na ponad 10 tysięcy. Tymczasem H. Skok¹, opierając się na danych archiwalnych dotyczących transportu więźniów koleją warszawsko-petersburską, szacuje liczbę zesłanych na około 18 600 osób.

Podając liczbę 40 tys., autorzy nie informują, jaka ich część powędrowała do Syberii Wschodniej, jaka zaś do interesującego nas okręgu gub. tobolskiej, tomskiej, okręgu semipałatyńskiego i kraju orenburskiego. W rozdziale wstępnym należałoby także zasygnalizować, jaką rolę w systemie penitencjarnym caratu odgrywało zesłanie do Kazachstanu: czy miało spełniać tylko funkcje karne, czy też prowadzono jednocześnie celową akcję zasiedlania tych ziem.

Dalsze trzy rozdziały książki mają układ chronologiczny. Autorzy omawiają kolejno następujące etapy zesłaństwa: rozdział II — „Dekabryści, współcześni im polscy konspiratorzy i uczestnicy powstania 1830—31”; rozdział III — „Pobyt w stepach Kazachstanu zesłanych konspiratorów z lat 1830—1850”; rozdział IV — „Powstańcy 1863 roku, rosyjscy rewolucjoniści lat 60—80-tych XIX wieku i pierwsi polscy socjaliści”.

Każdy rozdział rozpoczyna się od krótkiego omówienia sytuacji politycznej Królestwa Polskiego i charakterystyki nurtów walki narodowowyzwoleńczej i rewolucyjnej. Omawiając te zagadnienia autorzy w szerokim zakresie wykorzystują polskie opracowania, zwłaszcza omawiając epokę powstania styczniowego i pierwszych organizacji socjalistycznych. Zastanawia fakt, iż przy omawianiu organizacji socjalistycznych autorzy podkreślają powstanie SDKPiL nie wspominając o Polskiej Partii Socjalistycznej.

Jak podają autorzy, pierwsi polscy zesłańcy pojawili się w Kazachstanie w końcu XVIII wieku. Początkowo osiedlano ich na orenburskiej i syberyjskiej drodze oraz na granicach kazachskich stepów, później zaś, w drugiej połowie XIX w. wysyłano ich prawie do wszystkich zakątków Kazachstanu.

Cennym i wartościowym aspektem pracy jest fakt, iż autorzy nie ograniczają się do omówienia martyrologicznej strony zesłaństwa polskiego. Podkreślają wielokrotnie, że wśród zesłanych znalazło się wiele jednostek energicznych i postępowych, które przejawiały duże zainteresowanie miejscową ludnością, przyrodą i zasobami Kazachstanu. Ogromny był wkład Polaków w dziedzinę badań etnograficznych, historycznych, botanicznych, zoologicznych i geologicznych. Podkreślono m.in. działalność Jana Witkiewicza, który kilkakrotnie przebył drogę z Orenburga do Buchary i pozostawił ciekawy opis swoich podróży. Autorzy bardzo obszernie potraktowali postać Witkiewicza, wykazując w jaki sposób osoba jego została wykorzystana przez władze carskie do planów podporządkowania sobie Kazachstanu i walki z agentami angielskimi, penetrującymi również te tereny².

¹ H. Skok, *Polscy zesłańcy polityczni po powstaniu styczniowym*, Warszawa 1969 (maszynopis pracy doktorskiej w Instytucie Historycznym UW).

² Autorzy nie zwrócili uwagi na tradycję rodzinną o Janie Witkiewiczu, spisana przez jego synowca Stanisława dla gen. Zamoyskiej. Por. *Jenerał Zamoyski* t. IV, Poznań 1918, s. 81—83. Witkiewicz w myśl tej wersji zmierzać miał w duchu wallenrodzizmu do sprowokowania konfliktu pomiędzy Rosją a Anglią.

Zwrócono uwagę na działalność Adolfa Januszkiwiecza, który opisał północno-zachodnią część Kazachstanu, na prace Tomasza Wenera i Ludwika Turno, poszukujących węgla kamiennego u brzegów Morza Aralskiego, Adama Białowieskiego, zajmującego się badaniami geologicznymi w rejonie Ust-Kamienogorska i innych.

Między polskimi zesłańcami znajdowali się też poeci, pisarze, malarze. Wielu z nich zdobyło sławę swymi pracami poświęconymi przyrodzie i ludności Kazachstanu; dla przykładu wspomnieć można poetę Gustawa Zielińskiego i malarza Bronisława Zaleskiego.

Z czasem wielu Polaków zajęło stanowiska w administracji Kazachstanu i, jak podkreślają autorzy, wykazywali oni duże zrozumienie dla potrzeb i warunków życia miejscowej ludności. Wielu z nich przyczyniło się do podniesienia kultury ludności Kazachstanu, pracując jako nauczyciele lub lekarze; dla przykładu wspomnieć można nazwiska Arkadiusza Węgrzynowskiego, Hilarego Gąsowskiego i Adama Przegodzkiego. Polacy przyczynili się także do powstania licznych muzeów, bibliotek, organizacji społecznych i kulturalnych — dla przykładu podać można nazwiska Tomasza Zana, Michała Zielonki czy Seweryna Grossa.

Drugi niejako nurt książki to zagadnienie wpływu zesłanych Polaków na kształtowanie się postaw i poglądów ludzi zamieszkujących Kazachstan, bądź przebywających tam, podobnie jak Polacy, na zesłaniu.

Autorzy podkreślają, iż wpływ ten widoczny był w okresie rozwoju szlacheckiego rewolucjonizmu, lecz przede wszystkim w momencie, gdy zaczyna się kształtować ideologia socjaldemokratyczna. Wspólnie z działaczami rosyjskimi Polacy zakładali w Kazachstanie organizacje socjaldemokratyczne ogarniające swym wpływem miejscową młodzież, oddziałując na kształtowanie się jej postaw i poglądów społecznych i politycznych. Zagadnienia te omówione są głównie w rozdziale IV.

W sumie książka nie pretenduje do całościowego i syntetycznego omówienia problemu życia Polaków w Kazachstanie, wiele postaci omawia tylko marginesowo, dając jednocześnie przegląd działalności najwybitniejszych Polaków i ich wkładu w rozwój kultury Kazachstanu. Należy mieć nadzieję, że przyczyni się ona do pobudzenia zainteresowań zagadnieniem współpracy Polaków i ludów zamieszkujących tereny ich zesłania i spowoduje dalsze prace nad tą tematyką, co kilkakrotnie autorzy podkreślają.

Ewa Notkowska

Zdzisław Wroniak, *Polska-Francja 1926—1932*, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filozoficzno-Historyczny. Seria Historia nr 42, Poznań 1971, s. 179, 2 nb.

W ciągu stosunkowo krótkiego okresu ukazały się trzy nowe książki o stosunkach polsko-francuskich: J. Kukułki o stosunkach polsko-francuskich po traktacie wersalskim w latach 1919—1922¹, J. Ciałowicza poświęcona dziejom sojuszu wojskowego między obu krajami w latach 1921—1939², a ostatnio rozprawa Z. Wroniaka. Ten ostatni podjął badania nad okresem dotychczas najmniej opracowanym. O dziejach dyplomacji francusko-polskiej przed 1925 r. pisali już obszernie P. S. Wandycz³ oraz W. Balcerak⁴, a okresem po 1932 r. zaj-

¹ J. Kukułka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919—1922)*, Warszawa 1970.

² J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921—1939*, Warszawa 1970.

³ P. S. Wandycz, *France and her Eastern Allies 1919—1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis 1962.

⁴ W. Balcerak, *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarno*, Wrocław 1967.